

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2020.2.50>**В. Б. Коба**

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

НАУКОВІ ДИСПУТИ ЩОДО КОМПЛЕКСІВ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВ У СФЕРІ Е-КОМЕРЦІЇ

У статті наголошено, що еволюційні зміни, внаслідок розвитку інноваційних технологій та впровадження їх у всі сфери життя, торкнулися й глобальної мережі Інтернет. Разом з тим, діджиталізація та розвиток електронного прогресу сприяли стрімкому зростанню комерційних операцій в віртуальному просторі.

Зазначено, що форми цивільних правовідносин в мережі Інтернет наразі недостатньо врегульовані, що тягне за собою значну кількість правопорушень, зокрема у сфері е-комерції. Багато цивільно-правових угод укладається внаслідок обману та зловживання довірою, що не тільки порушує встановлений порядок їх виконання, а й завдає шкоди майновим інтересам громадян. Це вимагає застосування ефективних заходів для вирішення проблем розкриття та розслідування шахрайства у сфері е-комерції. Натомість процесуальні дії і тактичні прийоми можуть досягти своєї мети лише тоді, коли вони будуть реалізовані в комплексі, під час проведення тактичних операцій.

У статті розглядаються наукові підходи до визначення та класифікації тактичних дій, сформовано тактичні операції з розслідування шахрайства у сфері е-комерції. До типових тактичних операцій під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції, віднесено наступні: «Збирання вихідної інформації про злочин», «Незаконна транзакція», «Встановлення IP-адреси», «Співучасники», «Епізод», «Нейтралізація протидії розслідуванню», «Ідентифікація особи у віртуальному просторі», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків», «Фіктивний комерсант», «Встановлення умислу», «Затримання» та ін. До того ж, останнім часом, через поширені випадки вчинення шахрайства у сфері е-комерції особами, які знаходяться у місцях позбавлення волі, виникає потреба у проведенні тактичної операції «злочинець-в'язень». Запропоновано комплекс заходів, які входять до змісту кожної тактичної операції.

Ключові слова: шахрайство, е-комерція, розслідування, тактичні операції, інтернет, підприємець, комерційні операції.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Еволюційні зміни, внаслідок розвитку інноваційних технологій і впровадження їх у всі сфери життєдіяльності, торкнулися й глобальної мережі Інтернет, без якої її користувачі не уявляють існування. Останні десятиріччя відбувається стрімкий зріст правочинів через мережу Інтернет, за допомогою якого можна здійснити операції побутового та комерційного призначення та придбати товар, не залишаючи місця проживання. Для більшості населення така форма «віртуальної» торгівлі стала зручною й істотно зекономила час, особливо у період пандемії, коли ряд торговельних мереж змушені були переходити на дистанційний режим здійснення угод купівлі-продажу товарів

і послуг. Проте форми цивільних правовідносин в Інтернеті наразі є не досить врегульованими, що тягне за собою значну кількість порушень, зокрема й у сфері торгівлі товарами та послугами. Чимало цивільно-правових угод укладається через обман і зловживання довірою, що не лише порушує встановлений порядок їх здійснення, а і завдає шкоди майновим інтересам громадян [1, с. 18]. Набули поширення й випадки шахрайства у сфері е-комерції. Вказане викликає застосування дієвих заходів для вирішення проблем розкриття та розслідування шахрайства у сфері е-комерції. Натомість, проведення процесуальних дій та тактичних прийомів досягатимуть своєї мети лише тоді, коли вони реалізуватимуться у комплексі, під час проведення певних тактичних операцій.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що категорія «тактична операція» неодноразово розглядалася у наукових працях А.Ф. Волобуєва, С.Ф. Здоровка, М.С. Казаренко, С.С. Кузьменка, В.С. Кузьмічова, О.В. Пчеліної, В.Д. Пчолкіна, М.В. Салтевського, Р.Л. Степанюка, К.О. Чаплинського, В.М. Шевчука, В.Ю. Шепітька та інших вчених. Натомість, поряд із єдністю поглядів щодо необхідності існування тактичних операцій в межах методики розслідування, вченими висловлена велика кількість пропозицій щодо класифікації таких тактичних операцій.

Мета статті. Метою статті є аналіз наданих в юридичній літературі підходів щодо трактування «тактичної операції», а також визначення комплексу дій, що входять до тактичних операцій при розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції.

Основний зміст. На сьогодні у криміналістиці розроблено теоретичні засади побудови й використання тактичних операцій, однак дотепер немає єдиної думки щодо їх визначення. Так, Р.Л. Степанюк вважає, що типові тактичні операції – це визначені на підставі узагальнення й аналізу слідчої практики комплекси слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, спрямованих на вирішення типових проміжних завдань, що виникають на певних етапах розслідування в типових слідчих ситуаціях [2, с. 193]. У свою чергу, В.Ю. Шепітько вказує, що тактичні операції є алгоритмами, програмами дій слідчого, працівника оперативного підрозділу, інших осіб щодо завдань, які виникають, і слідчих ситуацій [3, с. 179].

С.Ф. Здоровко запропонував визначення тактичної операції як системи однойменних або різнойменних процесуальних або непроцесуальних дій і заходів (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних), які спрямовані на вирішення проміжного завдання розслідування, об'єднані єдиним планом і єдиним задумом, характеризуються вибірковістю і ситуаційною обумовленістю та виконуються правомочними посадовими особами під керівництвом слідчого [4, с. 6].

Є вчені, які у структурі тактичної операції наводять доволі складну її конструкцію: 1) суб'єкт доказування як умова планування, організації та проведення методу з урахуванням суб'єктно-об'єктної природи останнього; 2) складна особлива система цілей (завдання), до змісту якої, як окремий випадок, можуть входити техні-

ко-криміналістичні окремі та тактико-криміналістичні прості особливі системи цілей (завдання); 3) засоби – процесуальні та непроцесуальні (організаційні та технічні) дії та заходи, методи пізнання, спеціальні криміналістичні методи (техніко-криміналістичні та структурно-криміналістичні), криміналістичні рекомендації, техніко-криміналістичні та тактико-криміналістичні прийоми, технічні та інші прийоми і методи; реставрація; реконструкція; тактико-криміналістичні комбінації; техніко-криміналістичні операції та ін.; 4) зв'язки між наведеними компонентами. Проте, К.О. Чередник цілком вірно підмічає, що такий підхід є доволі громіздким і перевантажує зміст тактичної операції, приховуючи основні вагомні складові [5, с. 82].

З цього приводу М.С. Казаренко додає, що у кожній окремій методиці розслідування тактичним операціям повинен передувати перелік тактичних завдань, на вирішення яких вони мають бути спрямовані. Перелік таких тактичних завдань формується, виходячи із вивчення практики розслідування певних злочинів, які мають суттєві особливості, що накладають відбиток на процес їх розслідування. Урахування цих особливостей надає підстави для виділення основних типових тактичних завдань розслідування і відповідних їм тактичних операцій [6, с. 73].

Загалом, під час розслідування перед органами досудового розслідування постає низка завдань, пов'язаних зі збиранням інформації про:

- обставини, що передували учиненню шахрайства;
- місце та час вчинення здійснення шахрайських дій;
- способи шахрайства та кількість епізодів, причетність певних осіб до кожного з епізодів злочинної діяльності;
- кількість потерпілих, які постраждали внаслідок шахрайських дій;
- збирання даних про сайт, який фігурував як об'єкт комерційного призначення, через який здійснювалися шахрайські операції;

– осіб, які можуть надати вагому криміналістичну інформацію про обставини учинення шахрайства та осіб, які причетні до нього, та ін. Виходячи з цього, формуються тактичні операції, спрямовані на вирішення конкретних та проміжних завдань.

Після прийняття рішення про проведення певної тактичної операції відбувається побудова моделі цієї операції і створення програми її реалізації. До програми має бути включено системний перелік методичних рекомендацій

та конкретних дій щодо вибору засобів розв'язання сформульованих тактичних завдань, визначення послідовності їх застосування, з урахуванням часу, місця і початку операції. Поряд із цим до загальної моделі програми тактичної операції можуть входити моделі дій кожного з її учасників або моделі здійснення тієї чи іншої слідчої дії, що входить до складу тактичної операції [7].

Різноманітність завдань криміналістики і неможливість у зв'язку із цим використовувати єдиний, універсальний алгоритм вимагає від слідчого пошуку оптимальних шляхів вирішення завдань. Їхня реалізація можлива тільки тоді, коли будь-яке загальне завдання розслідування піддається розмежуванню на певні складові частини, що мають доволі вузьку, індивідуалізовану сферу застосування. Розглядаючи криміналістичні алгоритми, необхідно враховувати те, що їх побудова відбувається на основі повторюваності явищ, наявності в них внутрішніх закономірностей, а саме змінюваності і відносної сталості. Тому тактична операція є засобом алгоритмізації процесу розслідування кримінальних правопорушень і такі операції є необхідними програмами дій слідчого, виконують важливу методичну функцію і дозволяють вибирати правильний (найбільш оптимальний) напрямок у розслідуванні [8, с. 148].

Вважаємо за необхідне визначити перелік типових тактичних операцій і розглянути їх з урахуванням специфіки розслідування шахрайств, учинених у мережі Інтернет, насамперед, е-комерції.

Відповідно до узагальнення матеріалів судово-слідчої практики та аналізу літературних джерел, до типових тактичних операцій під час розслідування шахрайств, учинених у мережі Інтернет, здебільшого відносять такі: «Збирання вихідної інформації про злочин», «Незаконна транзакція», «Встановлення IP-адреси», «Співучасники», «Епізод», «Нейтралізація протидії розслідуванню», «Ідентифікація особи у віртуальному просторі», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків», «Фіктивний комерсант», «Встановлення умислу», «Затримання» та ін. До того ж, останнім часом, через поширені випадки вчинення шахрайства у сфері е-комерції особами, які знаходяться у місцях позбавлення волі, виникає потреба у проведенні тактичної операції «злочинець – в'язень».

Характеризуючи особливості проведення тактичної операції «Збирання і фіксація вихідної інформації про злочин», необхідно зау-

важити, що початковий етап розслідування зазвичай характеризується гострим дефіцитом інформації щодо низки важливих елементів характеристики цих злочинів, і саме за допомогою такої тактичної операції виявляється інформаційна сутність, інформативність конкретної слідчої ситуації. Розроблення тактичної операції «Збирання і фіксація вихідної інформації про злочин» спрямовує увагу та дії слідчого на збирання інформації про елементи структури злочинної діяльності та визначення оптимальних засобів та умов досягнення цієї мети. У процесі проведення тактичної операції «Збирання і фіксація вихідної інформації про злочин» розрізнені відомості накопичуються за певною схемою, в якій враховуються джерела криміналістично значущої інформації, способи її виявлення, засоби формування на її підставі доказів у кримінальному провадженні. Виявлена, відповідним чином оброблена криміналістично значуща інформація групується, узагальнюється та аналізується [9, с. 163].

Тактична операція «Епізод» полягає у проведенні комплексу слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на вирішення тактичного завдання з виявлення всіх епізодів злочинної діяльності конкретної особи та з'ясування їх взаємозалежностей. Реалізується згадана тактична операція залежно від етапу досудового розслідування та криміналістичної ситуації, що склалася, шляхом проведення таких заходів:

- оперативна перевірка підозрюваного на причетність до вчинення інших кримінальних правопорушень;
- здійснення перевірки за інтегрованими інформаційно-пошуковими системами Національної поліції України, Єдиними та Державними реєстрами, іншими пошуковими системами в електронних мережах загального користування з метою отримання довідково-аналітичної та оперативно-пошукової інформації, у тому числі про аналогічні нерозкриті злочини;
- отримання консультаційної допомоги від відповідних фахівців;
- вилучення документації, пов'язаної з діяльністю підозрюваного, шляхом проведення відповідних обшуків, тимчасового вилучення чи отримання тимчасового доступу до неї;
- огляд вилученої документації, аналіз її змісту та виявлення слідів ймовірної фальсифікації;
- призначення експертиз;

- допит підозрюваного та свідків;
- здійснення аудіо-, відеоконтролю особи злочинця та місця;
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, отримання розшифрування телефонних розмов і проведення їх аналізу;
- зняття інформації з електронних інформаційних систем тощо [10, с. 291].

Мета тактичної операції «Незаконна транзакція» полягає у перевірці історії проведених транзакцій, здійснених особами, які є фігурантами у провадженні щодо шахрайства в інтернет-комерції, та виокремленні фактів, що визначають кримінальну відповідальність осіб, які їх здійснювали. До того ж, у ході такої тактичної операції можна встановити факт зламу аккаунта та крадіжки персональних даних, які використовувалися для проведення незаконних транзакцій тощо. Важливу роль у реалізації такої тактичної операції відіграє Департамент кіберполіції, який надає істотну допомогу органам досудового розслідування та підрозділам карного розшуку у виявленні та доведенні фактів шахрайства у мережі Інтернет [11, с. 173].

Нерідко у провадженнях щодо шахрайства у сфері е-комерції потрібно проводити тактичну операцію «Встановлення співучасників». Остання здійснюється в тісній взаємодії органу досудового слідства з оперативними підрозділами. Зокрема, працівники оперативних підрозділів за дорученнями слідчого, вказівками прокурора проводять оперативно-розшукові заходи, спрямовані на пошук і перевірку осіб на причетність до вчиненого злочину; негласні слідчі (розшукові) дії; перевірки за інтегрованими інформаційно-пошуковими системами Національної поліції України, Єдиними та Державними реєстрами, іншими пошуковими системами з метою отримання інформації про причетних до вчинення злочинів у сфері службової діяльності осіб. Також встановлення співучасників здійснюється шляхом проведення низки допитів підозрюваного (-их), свідків, у тому числі одночасних допитів [10, с. 292].

Тактичні операції «Встановлення IP-адреси» та «Ідентифікація особи у віртуальному просторі» передбачають такі поступові слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові й організаційні заходи:

- зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи непов'язаний з подоланням системи логічного захисту;

- встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу;

– оформлення та відправлення запитів про витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових осіб відомостей, що становлять інтерес для кримінального провадження та/або здійснення запитів щодо обміну інформацією між компетентними підрозділами правоохоронних органів іноземних держав з питань реагування на кіберзлочини каналами сектору Національного контактного пункту реагування на кіберзлочини (НПК ДКП НП України);

- допити потерпілих та свідків;
- обшуки у підозрюваних;
- огляд комп'ютерної техніки;
- призначення експертиз тощо [11, с. 179].

Під час реалізації тактичної операції «Фіктивний комерсант», слід вирішити такі завдання: а) наявність у особи, яка здійснювала комерційні операції в Інтернеті, відповідних реєстраційних документів, ліцензій; б) встановлення відповідності реквізитів у документах назві суб'єкта підприємницької діяльності; в) наявність умислу на невиконання зобов'язань згідно договору комерційного призначення; г) з'ясування, чи не є фальшивим сайт, з якого здійснювалися комерційні операції тощо.

Висновки. Отже, існує безліч злочинних схем у сфері е-комерції, а зі зміною соціально-політичної, фінансово-економічної ситуації змінюються й удосконалюються способи злочинних дій, які набувають нового змісту. Між тим, питання щодо тактичних операцій при розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції, ніколи не втраять своєї актуальності, оскільки комплекс заходів, що входять до їх змісту, допомагає вирішити ряд тактичних завдань та досягти кінцевої мети.

Список використаних джерел:

1. Чучко С.В. Криміналістичний аналіз шахрайств, пов'язаних із куплею-продажем товарів через мережу Інтернет. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матер. регіонального наук.-практ. семінару (31 трав. 2020 р., м. Дніпро). Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 351-353.
2. Степанюк Р.Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері : дис. ... д-ра юрид. наук ; спец. 12.00.09 / Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2012. 491 с.
3. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: ХНУВС, 2007. 432 с.

4. Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: автореф. дис... канд. юрид. наук.: 12.00.09 / Націон. юрид. академія ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 18 с.
5. Чередник К.О. Розслідування шахрайства на ринку нерухомості, вчиненого злочинними угрупованнями: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Київ, 2019. 260 с.
6. Казаренко М.С. Про тактичні операції у структурі розслідування економічних злочинів. *Право і безпека*. 2005. С. 73-75.
7. Шевчук В.М. Технологія тактичної операції як різновид криміналістичних технологій. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 4. (75) 2013. С. 235-242.
8. Гринько Л.П. Криміналістична алгоритмізація: окремі проблеми теорії та практики. *Правова позиція*. № 4 (25). 2019. С. 145-150.
9. Полуніна Л. Особливості проведення тактичних операцій при розслідуванні злочинів, пов'язаних із посяганням на відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. С. 161-165.
10. Пчеліна О.В. Тактичні операції під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємство, господарство і право*. № 3. 2017. С. 290-294.

Koba V. B. Scientific disputes regarding complex tactical operations in the investigation of frauds in the sphere of e-commerce

It was emphasized that evolutionary changes, as a result of the development of innovative technologies and their introduction into all spheres of life, also affected the global Internet network, without which its users cannot imagine existence. In recent decades, there has been a rapid increase in transactions via the Internet, with the help of which it is possible to carry out domestic and commercial transactions and purchase goods without leaving the place of residence. For the majority of the population, this form of «virtual» trade has become convenient and significantly saved time, especially during the pandemic, when a number of trading networks were forced to switch to a remote mode of transactions for the purchase and sale of goods and services. However, the forms of civil legal relations on the Internet are currently not sufficiently regulated, which entails a significant number of violations, in particular in the field of trade in goods and services. Many civil law agreements are concluded due to deception and abuse of trust, which not only violates the established procedure for their implementation, but also harms the property interests of citizens.

It is noted that cases of fraud in the field of e-commerce have also become widespread.

This calls for the application of effective measures to solve the problems of disclosure and investigation of fraud in the field of e-commerce. Instead, procedural actions and tactical techniques will achieve their goal only when they are implemented in a complex, during tactical operations.

The article examines scientific approaches to the definition and classification of tactical operations, investigates the forensically significant features that form the basis for the definition of tactical operations in the investigation of criminal offenses of various categories. Tactical operations in the investigation of fraud in the field of e-commerce were formed and a set of measures included in the content of each such tactical operation was proposed.

Key words: *fraud, e-commerce, tactical operations, Internet, entrepreneur, commercial operations.*